

تبیین چارچوب جامعه شناختی تاثیر فناوری‌های فضای مجازی بر میل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری

خلیل نوروزی^۱

چکیده

تعریفی واحد و جامعی از خانواده که همه صاحب‌نظران بر آن اجماع داشته باشند وجود ندارد؛ در عین حال قدر متقن آن است که خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی محسوب می‌شود. این واحد کوچک در عین حال، مستحکم‌ترین واحد اجتماعی نیز هست. استحکام خانواده امروز دستخوش بسیاری از تحولات از جمله تحولات فناورانه است. فضای مجازی، بستر شکل‌گیری انبوهی از تغییرات در خانواده شده است. کمتر خانواده‌ای، خاصه در دوران اوج بیماری کرونا، در جهان از تعامل با بستر فضای مجازی جا مانده است. تحقیق حاضر پژوهشی کیفی است که با روش تحلیل گفتمان، به بررسی نسبت میزان میل به فرزندآوری خانواده‌های ایرانی در دوران پسا کرونا با فضای مجازی پرداخته است. مبنای اصلی تحلیل در این تحقیق توجه به مسئله «گفتمان» در زمینه خانواده است و تحوّل در گفتمان خانواده در واقع به معنای تحوّل در ساختارها، کارکردها و قوانین خانواده است؛ مهم‌ترین گفتمان‌های مورد تاکید در این پژوهش گفتمان «خانواده ایرانی-اسلامی» به عنوان گفتمان مینا، و گفتمان «خانواده غربی» به عنوان گفتمان تأثیرگذار بر گفتمان میناست. نتایج نشان می‌دهد که سه گفتمان خانواده سنتی، خانواده کاربر منفعل و خانواده کاربر فعال قابل شناسایی هستند.

کلید واژه‌ها: جامعه‌شناسی فناوری، جمعیت، فرزندآوری، ماهواره.

۱- مقدمه و بیان مسئله

ظهور جامعه شبکه‌ای که کاستلز از آن خبر می‌دهد (کاستلز، ۱۳۸۰) یا وقوع انقلاب جنسی که بنیان خانواده در غرب را متلاشی می‌سازد پدیده‌هایی مهم در سیر تحولات خانواده به شمار می‌آیند. اما شتاب نوجوانی و انسان‌گرایی امروز به اوج خود رسیده و تحولاتی که سابقاً طی چند نسل صورت می‌گرفت، امروزه طی یک نسل چندین بار رخ می‌دهد. ظهور رسانه‌های نوپدیدي همچون ماهواره و فضای تعاملی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی این امکان را فراهم کرده که این تحولات به جوامع غربی محدود نشود و روزبه‌روز گسترش بیشتری در جهان داشته باشد.

گاهی ممکن است این گونه تصور شود که این تأثیرات از محتوای موجود در این فضای مجازی ناشی می‌شود و اصلاح این محتوا تأثیرات را دگرگون خواهد نمود؛ اما به نظر می‌رسد در این سخن مک‌لوهان که «رسانه پیام است» بیشتر باید تامل نمود. «رسانه» خنثی و بی‌روح نیست و هر محتوایی در درون آن قرار گیرد، طعم آن ظرف را خواهد گرفت. مسئله‌ی تأثیرات ناشی از فضای مجازی نیازمند توجهی عمیق‌تر از محتوای صرف آنهاست؛ توجهی که ذات و ماهیت این ابزار را در بستر تاریخی تمدن غرب بررسی نماید.

این پژوهش که به موضوع آسیب‌شناسی تأثیرات فضای مجازی و ماهواره بر میزان تمایل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری اختصاص یافته، ابتدا سعی دارد نسبت گفتمان ایرانی-اسلامی خانواده را با گفتمان تاریخی غرب مشخص نماید و بعد از آن تأثیرات ناشی از رسانه‌ی ماهواره را بر این گفتمان مورد توجه قرار دهد. پرسش‌های اصلی تحقیق حاضر عبارت‌اند از:

۱. «خانواده» به عنوان یک واقعیت اجتماعی چه تعریفی دارد و مفاهیم مرتبط با آن چیست؟
۲. تحولات گفتمان‌های خانواده در جهان و ایران چه بوده است؟
۳. فضای مجازی و به‌خصوص ماهواره چه تأثیراتی بر میل خانواده‌ها برای فرزندآوری

دارند؟

۲- پیشینه تجربی پژوهش

با وجود اهمیت موضوع این پژوهش، تحقیقاتی که مستقیماً در این زمینه در کشور صورت گرفته باشد بسیار اندک است اما پژوهش‌هایی با موضوع‌های میانی که بتوان به‌عنوان پیشینه پژوهشی از آنها یاد نمود بسیار است. این پژوهش‌ها را باید در دو دسته بررسی نمود: پژوهش‌هایی که به مسئله خانواده و تحولات نوین در آن می‌پردازند و پژوهش‌هایی که به مسئله ماهواره و تهدیدات ناشی از آن پرداخته‌اند.

از جمله پژوهش‌های دسته اول باید به برخی پژوهش‌های دکتر آزاد ارمکی و همکاران وی و همچنین دکتر ساروخانی اشاره نمود که در زمینه‌ی خانواده و آسیب‌های متوجه آن به پژوهش پرداخته‌اند و امروزه نیز با گرایش جامعه به‌سمت رسانه‌ها به‌ویژه ماهواره در پژوهش‌های این محققان نیز شاهد بررسی بعضی تأثیرات این پدیده‌های نوین بر خانواده هستیم. در دسته دوم نیز می‌توان به مجموعه مقالات سمینار ملی «فضای مجازی؛ ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی» (۱۳۸۸) دانشگاه تهران اشاره نمود. همچنین پژوهش دوران (۱۳۸۲) با عنوان «هویت اجتماعی و فضای مجازی» و پژوهش‌های سال‌های اخیر عدلی‌پور و همکاران در دسته دوم پژوهش‌های این حوزه قرار می‌گیرند. پژوهش‌های دسته اول یک چارچوب ذهنی درباره خانواده و تأثیرات عامی که بر آن وارد می‌شود را ارائه می‌دهند ولی فاقد چارچوب ذهنی و نظری فضای مجازی هستند؛ پژوهش‌های دسته دوم هم عکس آن روند را داشته و در نهایت فاقد چارچوب نظری مناسبی در زمینه خانواده و بویژه بح فرزندآوری هستند. بر این اساس با وجود ارزشمند بودن تمامی این تحقیقات در حوزه‌ی تخصصی خود، در زمینه مطالعات خانواده نیازمند تحقیقاتی دوسویه هستیم که با ارائه‌ی چارچوب ذهنی خانواده و فضای مجازی بتوانند این تأثیرات را مستقیماً بررسی کنند. گذشته از این موضوع، بررسی پژوهش‌های انجام‌شده درباره ماهواره، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی - به‌خصوص در سال‌های اخیر - نشانگر نقصی اساسی در فضای علمی کشور در این حوزه است که باید آن را کمیت‌گرایی نامید؛ از یک سو به دلیل عمومیت یافتن و اهمیت موضوع، شاهد سخنرانی‌ها و همایش‌های فراوانی هستیم که در این زمینه برگزار شده و مقالات بسیاری که به رشته تحریر درآمده است و از سوی دیگر با فقر محتوای علمی و چارچوب‌های نظری قوی

روبرو هستیم. این کثرت کمی و فقر کیفی باعث شده تا نظرات و سخنانی بدون پایه‌ی علمی صحیح و فقط به دلیل همه‌گیر شدن مورد پذیرش قرار گیرند. به عنوان مثال درباره عنوان «فضای مجازی» که ابتدایی‌ترین و یکی از مهم‌ترین موضوعات پژوهش فلسفی در این زمینه است متأسفانه شاهد هیچ‌گونه پژوهش علمی-فلسفی نیستیم که اصل این عنوان را تایید یا رد نماید و احکام ناشی از آن را ارائه دهد. این در حالی است که آیت‌الله جوادی آملی در پیام خود به نخستین کنگره ملی فضای مجازی پاک این عنوان را غلط دانسته و محققان را به پژوهش در این زمینه دعوت می‌نماید. ایشان فضای مجازی را بخشی از فضای حقیقی دانسته و اصطلاح «مجاز» را غلط می‌پندارد. نمونه‌ی دیگری که در تحقیقات حوزه فضای مجازی به وفور به چشم می‌خورد مسئله «بحران هویت» است. در بسیاری از مقاله‌های ارائه شده در نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های نوپدید از این عنوان استفاده شده است و به سختی می‌توان پژوهشی را یافت که چارچوب نظری مناسبی برای چگونگی بروز این بحران و راهکارهای مقابله با آن ارائه دهد. آنچه امروز جامعه ما نیازمند ارائه‌ی آن در پژوهش‌های حوزه فضای مجازی است صرفاً آسیب‌شناسی نیست، بلکه شناخت چارچوب و مراحل بروز این آسیب‌ها از یک سو و توانایی ارائه راهکارهای لازم از سوی دیگر است. نکته دیگر - که این پژوهش نیز از آن مستثنی نیست - آن است که حتی پژوهش‌هایی که چارچوب نظری مناسبی دارند، در بستر نظریات مشهور غربی شکل گرفته‌اند و فاقد نظریه اجتماعی فضای اینترنتی و رسانه‌ی ماهواره در بستر جامعه اسلامی - ایرانی بوده است. این فقدان، باعث مغفول ماندن جنبه‌های متمایزکننده جامعه اسلامی از سایر جوامع گردیده است.

۳- پیشینه‌ی تئوریک و چارچوب نظری پژوهش

۳-۱. مفاهیم کلیدی در مطالعات خانواده

خانواده در عرف به عنوان کوچک‌ترین نهاد تشکیل دهنده جامعه و حد واسط میان فرد و جامعه و موکد اصلی جمعیت از طریق فرزندآوری در نظر گرفته می‌شود. نگاه جامعه‌شناسی علمی نیز قائل به وجود واقعی عینی، متمایز از فرد و دیگر نهادهای اجتماعی به نام خانواده است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۹) اما تعریفی واحد از آن وجود ندارد که همه صاحب نظران بر آن اجماع

داشته باشند (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۱۰) و به ویژه در عصر حاضر با ظهور تأثیرات تفکر پست مدرن و رواج شکل‌های متنوع خانواده، این مسئله پیچیدگی بیشتری یافته است. ملاک این پژوهش در تعریف خانواده دیدگاه و قوانین اسلام است که قانون اساسی کشور نیز بر پایه آن شکل گرفته است؛ اما این مسئله سبب عدم توجه به سایر تعاریف و تحولات جهانی خانواده نشده؛ زیرا همان گونه که در ادامه خواهیم گفت، بررسی و توصیف تغییر گفتمان خانواده ایرانی-اسلامی و نزدیک شدن آن به گفتمان‌های غربی و تأثیرات فضای مجازی بر این روند، اساسی‌ترین دغدغه این پژوهش است.

۱-۳. شکل‌های خانواده

الف) در بیان دینی

شکل‌های خانواده نشان دهنده تنوع شیوه‌هایی است که از طریق آن افراد در کنار هم به‌عنوان عضوی از یک خانواده زندگی می‌کنند (رینز و ادواردز، ۱۳۹۰، ص ۲۹۷). از نظر دانش جامعه‌شناسی، خانواده براساس ساختار درونی آن در طول تاریخ و در مکان‌های مختلف اشکال متنوعی داشته است؛ از خانواده‌ی گسترده که قدیمی‌ترین شکل خانواده هستند تا خانواده‌ی هسته‌ای و شکل‌های جدیدتر آن مانند خانواده‌های تک‌والده، خانواده‌های هم‌جنس‌گرا و خانواده‌های سفید. مهم‌ترین عامل صوری در تقسیم‌بندی شکل‌های متنوع خانواده را باید الگوهای روابط جنسی و پس از آن سازماندهی روابط بین اعضای خانواده و کارکردهای خانواده بدانیم. در واقع به بیان دینی، یک گونه خانواده وجود دارد که در آن یک زن و یک مرد به طریق دینی همسر هم می‌شوند و از طریق ماموریت تولید نسل، جمعیت را گسترش می‌دهند و سایر انواع خانواده‌ها از نظر دینی منکر محسوب می‌شوند و اگر چه در حالت‌هایی نظیر فحشا تولید نسل نیز صورت می‌گیرد، اما مرضی رضای الهی نبوده و عقاب الهی را در پی خواهد داشت.

ب) بیان مردم‌شناسی

دو نوع خانواده در طول تاریخ وجود داشته که عبارتند از خانواده گسترده و خانواده هسته‌ای، که خانواده گسترده از نظر تاریخی مقدم است. برخی مردم‌شناسان تنها شکل طبیعی خانواده را خانواده هسته‌ای و تمامی اشکال دیگر را غیرطبیعی قلمداد می‌کنند، در حالی که برخی دیگر به ردّ

این نظر براساس دلایل تاریخی و اجتماعی پرداخته‌اند (رینز و ادواردز، ۱۳۹۰، ص ۳۰۱). خانواده هسته‌ای مشکل از والدین و فرزندان است. ویژگی این نوع خانواده تک‌همسری بودن آن است طوری که تمامی پیوندهای خانوادگی حول این اصل مسلم شکل می‌گیرد. این شکل خانواده هر چند در برخی نقاط جهان به‌عنوان قدیمی‌ترین شکل خانواده شناخته شده اما در بسیاری نقاط دیگر شکل جدیدی است و برخی گسترش آن را به الزامات اجتماعی انقلاب صنعتی از جمله جدایی محل کار از محل زندگی، اهمیت حضور زنان در جامعه، نقش تحصیلات برای والدین و فرزندان، و آزادی‌های فردی مرتبط می‌دانند (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۱۴).

خانواده گسترده از حضور و زندگی سه نسل (پدربزرگ و مادربزرگ، والدین و فرزندان) در کنار یکدیگر و یا زندگی خواهران و برادران و همسران و فرزندانشان در یک مکان ایجاد می‌شود (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۱۳). ارتباط تنگاتنگ نسل‌ها با یکدیگر و وجود شبکه خویشاوندی گسترده‌تر در درون یک خانواده که از نظر عاطفی، اقتصادی و محل زندگی با یکدیگر اشتراک دارند فصل‌میز این نوع خانواده از خانواده هسته‌ای است. خانواده گسترده به‌دلیل ارتباط تنگاتنگ اعضای خانواده با یکدیگر و گسترده‌تر بودن نوع روابط، از نظر شبکه حمایتی و نظارتی، بر سایر اشکال خانواده رجحان دارد، اما همان‌گونه که گفتیم الزامات فرهنگی - اجتماعی صنعتی شدن جوامع سبب کاهش این شکل خانواده بوده است.

نکته بسیار اساسی که باید به آن توجه داشت اینکه، مهم‌ترین کارکردهای خانواده از جمله بازتولید نسلی، تعلیم و تربیت فرزندان و روابط حمایتی از اعضای خانواده که جامعه به‌لحاظ حیاتی وابسته به آنها است، بیش از هر شکل دیگری در خانواده‌های گسترده و هسته‌ای زمینه بروز می‌یابند. در ادامه توضیح خواهیم داد سایر اشکال خانواده به‌دلیل ضعف در نوع روابط زن و مرد، از دست دادن یکی از دو نقش اساسی پدر و مادر و عدم وجود روابط مسئولانه قادر به انجام وظایف اساسی خانواده نخواهند بود.

شکل های دیگری از خانواده مانند خانواده تک‌والد (رینز و ادواردز، ۱۳۹۰، ص ۳۰۵) و هم‌خانگی یا خانواده‌ی غیررسمی هم مطرح هستند. «منظور از هم‌خانگی یا هم‌بالینی، زندگی مشترک دو شریک جنسی همراه با رابطه صمیمی و عاطفی بدون ازدواج با یکدیگر است. در هم‌خانگی، پایبندی به زندگی، جنبه عاطفی دارد نه قانونی (گیدنز، ۱۳۸۶، ص ۷۹۵: نقل در آزاد ارمکی، ۱۳۹۱)». هم‌خانگی یکی از افراطی‌ترین شکل‌های روابط پیش از ازدواج است که ریشه‌های عمیق غربی دارد و ناشی از تحولات اقتصادی اجتماعی میانه قرن بیستم در این کشورهاست (آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۱).

۲-۱-۳. کارکرد خانواده

کارکردهای خانواده عبارت است از مجموعه وظایفی که خانواده به‌عنوان یک نهاد اجتماعی، نسبت به اعضای خود و جامعه‌ای که در آن شکل می‌گیرد، عهده‌دار است. هر چند کارکردگرایان اساس تفکر خود درباره خانواده را در بررسی کارکردهای خانواده قرار داده‌اند، اما سایر نظریه پردازان و مکاتب نیز از این مسئله غافل نبوده و به بررسی دقیق کارکردهای خانواده و تأثیر متقابل این مسئله بر شکل‌های خانواده پرداخته‌اند. شکل‌های مختلف خانواده اساساً نشانگر کارکردهای متفاوتی از خانواده هستند؛ به‌عنوان مثال خانواده گسترده بیشتر نشانگر کارکردهای جمعی خانواده است در حالی که خانواده‌های هم‌گرا یا خانواده‌های دلخواه براساس خواسته‌های فردی شکل گرفته‌اند و حتی توان انجام ابتدایی‌ترین کارکرد خانواده، یعنی بازتولید نسلی را که نیاز حیاتی جامعه است، ندارند.

مهم‌ترین و مشهورترین کارکردهایی که برای خانواده برشمرده شده را می‌توان در چهار دسته اصلی بررسی نمود: (۱) تنظیم روابط جنسی و بازتولید نسلی، (۲) جامعه‌پذیری نسل آینده، (۳) عاطفه و همراهی، (۴) حمایت و مراقبت. چراغی کوتیانی (۱۳۸۸) در مقاله‌ی خود به این چهار کارکرد و دیدگاه ویژه اسلام پیرامون این کارکردها پرداخته است. محمدی ری‌شهری (۱۳۸۷) نیز به دسته‌بندی کارکردهای خانواده در اسلام پرداخته و براساس آیه «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا

1. Cohabitation

تبیین چارچوب جامعه‌شناختی تاثیر فناوری های فضای مجازی بر میل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری

لَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلْ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم: ۲۱) مهم‌ترین کارکرد خانواده را آرامش روانی دانسته که بدون آن تحقق هیچ‌یک از اهداف خلقت انسان امکان‌پذیر نیست. گسترش آرمان توحید و سازندگی اجتماعی و اخلاقی از دیگر کارکردهایی است که وی از دیدگاه اسلام برای خانواده برمی‌شمارد (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷).

۳-۱-۳. قوانین خانواده

«قانون خانواده نشان‌دهنده قواعد رسمی است که بر ساختار و کارکرد و پایان یافتن زندگی خانوادگی حاکمیت داشته و دربرگیرنده‌ی حقوق افراد، دارایی‌ها و الزامات و تعهدات بین اعضاء خانواده است» (ریینز و ادواردز، ۱۳۹۰، ص ۳۰۹). در اصل دهم قانون اساسی کشورمان می‌خوانیم: «از آنجا که خانواده واحد بنیادین جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد» (اصل دهم قانون اساسی).

۳-۲. گفتمان خانواده

۳-۲-۱. گفتمان خانواده در غرب

«گفتمان^۱» حامل معنای تغییر و تحول است و وقتی آن را درباره‌ی خانواده‌ی غربی به کار می‌بریم علاوه بر ذهنیت غالب، نشانگر تحول خانواده نیز خواهد بود، تحولی که باید در بستر تحولات کلی تمدن غرب بررسی شود. تحولات خانواده در غرب در دوره‌ی بعد از رنسانس را می‌توان با توجه به جریانات غالب به دو دسته تحولات الگوگرا و تحولات ضد الگو تقسیم نمود؛ البته این دو جریان در حقیقت با هم پیوند دارند و نخواستگی و انسان‌گرایی که هر دو ریشه در اصل غربی «تمتع و لذت‌جویی» دارند در هر دو دسته غیرقابل انکار است. نمودار شماره ۱ روند این تحولات را نمایش می‌دهد.

1. Discourse

نمودار ۱. روند تحولات فرهنگی و اجتماعی جوامع غربی (گردآوری از منابع)

۲-۲-۳. گفتمان خانواده ایرانی - اسلامی

۱-۲-۳- جایگاه خانواده در اسلام

در دیدگاه اسلامی خانواده مهم‌ترین نهاد تشکیل‌دهنده جامعه و بنایی مقدس است که با ازدواج زن و مرد تشکیل می‌شود. اهمیت این نحوه شکل‌گیری خانواده به حدی است که رسول

خداصلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرمایند: «در اسلام هیچ بنایی ساخته نشده که نزد خدای بزرگ، محبوب‌تر از ازدواج باشد.» (طوسی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۳۸۳)^۱ در دیدگاه اسلامی «حکمت دو جنس بودن انسان‌ها در آن است که تنها در این صورت است که انسان تکامل می‌یابد. زن فقط با مرد کامل خواهد شد و مرد هم با زن؛ و این تکامل و احتیاج نه فقط تکامل و احتیاج جنسی و شهوانی، بلکه احتیاج روحی، احتیاج اخلاقی، احتیاج دینی، احتیاج برای تداوم نسل بشری است. زن و مرد به هم احتیاج دارند. زن مایه آرامش مرد است و مرد مایه آسایش زن» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۲۷).

بنابراین خانواده‌ی مورد پذیرش اسلام تنها و تنها از ازدواج مرد با زن صورت می‌گیرد.

سه مسئله باعث تنوع شکل‌های مورد خانواده در اسلام نسبت به مسیحیت کاتولیک می‌شود: پذیرش صیغه موقت، طلاق و تعدد زوجات مرد. با توجه به این سه قانون و در چارچوب سایر قوانین نکاح شکل‌های مورد پذیرش خانواده به صورت شرعی در اسلام از این قرار است: ۱- خانواده هسته‌ای، ۲- خانواده گسترده، ۳- خانواده ناتنی (که از ازدواج بعد از طلاق شکل می‌گیرد)، ۴- خانواده تک‌والد (که از طلاق ناشی می‌شود)، و ۵- خانواده چند همسری (متشکل از یک مرد و همسرانش و فرزندان‌شان). البته اسلام هرچند راه طلاق را نبسته است، اما هرگز به این امر نیز تشویق ننموده و حتی در احادیث با عنوان «مورد غضب‌ترین حلال الهی» خوانده شده است.^۲ (کلینی، ۱۳۸۳، ج ۶ ص ۵۴). در دیدگاه اسلام، امر به ازدواج و در کنار هم بودن زن و مرد، امری دائمی است. از این جهت به نظر می‌رسد به‌طور عام، خانواده تک‌والدی در اسلام، از جهت کارکردی خانواده‌ای ناقص دیده می‌شود و به همین جهت است که رسول خدا فرمودند:

«زنان بی‌همسر را همسر دهید؛ زیرا [با این کار،] خداوند متعال، اخلاق آنان را نیکو می‌گرداند و روزی‌هایشان را گشایش می‌بخشد و بر مروت آنان می‌افزاید» (محمدری شهری، ۱۳۸۷، ص ۲۹).

مورد دیگری که درباره شکل‌های مقبول خانواده در اسلام، نیاز به توضیح دارد مسئله ازدواج موقت است. ازدواج موقت نیز یکی از راه‌های شکل‌گیری خانواده در اسلام است که از نظر جامعه‌شناسی کاملاً متفاوت از ازدواج دائم است. از نظر فقها و قانون مدنی کشور، ازدواج موقت

۱. رسول الله صلی الله علیه و آله: ما بُنِيَ بِنَاءَ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنَ التَّزْوِيجِ.
۲. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا مِنْ شَيْءٍ مِمَّا أَحَلَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ وَإِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْمُطَّلَاقَ الدَّوَّاقَ.

و ازدواج دائم هیچ تفاوت ماهوی با یکدیگر ندارند و هر دو با الفاظ مخصوص ازدواج صورت می‌گیرند (مطهری، ۱۳۹۰، ص ۵۶). با توجه به تحولات خانواده در جهان و گسترش و جایگزینی هم‌خانگی به‌عنوان شکل متعارف خانواده در برخی کشورها، توجه به مسئله ازدواج موقت در جامعه ایرانی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهکارهای مقابله با ایجاد شکل‌های جدید خانواده، باید مدنظر قرار گیرد.

در خصوص کارکرد خانواده‌ی اسلامی و نقش‌های زن و مرد در خانواده نیز باید گفت اسلام مرد یا زن را بر یکدیگر برتری نمی‌دهد؛ اما چشم خود را نیز بر روی تفاوت‌های جنسیتی آنان نمی‌بندد؛ تفاوت‌هایی که باعث می‌شود هر کدام از دو جنس در عین نقش‌های مشترک، نقش‌های اختصاصی نیز در خانواده داشته باشند که جنس دیگر توان اجرای آن نقش‌ها را به‌صورت کامل ندارد. «اسلام از نظر وجودی زن را جنس لطافت و انس و زیبایی و آرایش معنوی محیط خانواده، و جنس مرد را جنس مدیریت و کارکرد و محل اعتماد و اتکا و تکیه‌گاه بودن می‌داند؛ مرد آسایش است و زن آرامش» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۴۱). این مسئله اساس تعریف مسئولیت‌ها و نقش‌های خانواده‌ی اسلامی است؛ مرد در خانواده بیش از هر چیز نقش قیومیت و تکیه‌گاهی برای زن و فرزندان دارد که صراحت این نقش در آیه شریفه دیده می‌شود: «الرَّجُلُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» (نساء: ۳۱)؛ و زن نیز موجب آسایش و آرامش خانواده است: «المرأة ریحانه» (نهج البلاغه، نامه ۳۱). مرد به‌تنهایی، از جهت وجودی، توانایی ایجاد این آرامش روحی را ندارد.

نقش لطیف زن در خانواده به‌عنوان «مادر» و «همسر» که در دنیای غرب و دیدگاه‌های فمینیستی جزء سخیف‌ترین و بی‌ارزش‌ترین نقش‌های اجتماعی محسوب می‌شود، در اسلام از چنان اهمیتی برخوردار است که اساس شکل‌گیری یک اجتماع سالم را در همین نقش‌آفرینی صحیح زن در خانواده می‌داند و احادیث مختلفی ارزش این نقش را نشان می‌دهند از جمله حدیثی که زن را رئیس خانه می‌داند: «المرأة سيدة بيتها» (پاینده، ۱۳۲۴، ص ۲۱۷).

کارکرد «حمایتی و مراقبتی» نیز یکی از مهم‌ترین کارکردهای خانواده است که جنبه‌های مختلفی دارد. چراغی کوتیانی (۱۳۸۸) سه جنبه مختلف کارکردهای حمایتی و مراقبتی خانواده در اسلام را از این قرار دانسته است: ۱) مراقبت و حمایت اقتصادی و معیشتی، ۲) مراقبت و حمایت روانی و عاطفی، و ۳) مراقبت و حمایت دینی. هرچند برخی از این کارکردها در جوامع

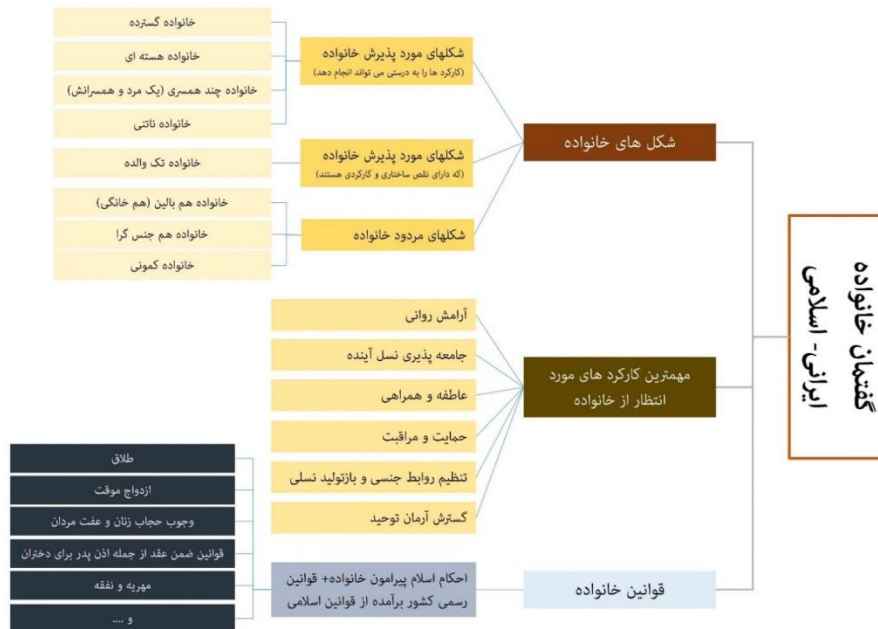
توسعه یافته به نهادهای دیگر واگذار شده، اما در دیدگاه اسلامی فقط خانواده می‌تواند این کارکردها را در بهترین شکل خود به انجام رساند. از جمله این حمایت‌ها، حمایت اقتصادی و معیشتی است که در جوامع توسعه یافته این کارکرد تا حد زیادی به «دولت رفاه» واگذار شده اما اسلام این کارکرد را ممزوج در حمایت‌های عاطفی می‌داند. جداکردن حمایت‌های معیشتی از خانواده کارکردهای عاطفی را نیز با مشکل روبرو خواهد نمود.

۲-۲-۳. جامعه‌شناسی خانواده ایرانی

خانواده در جامعه ایرانی یکی از ارکان اصلی تشکیل دهنده اجتماع است که هم بر تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی تأثیر گذارده و هم از این جریانات تأثیر پذیرفته است. آزاد ارمکی در کتاب «جامعه‌شناسی خانواده ایرانی» نظامی مفهومی در تحلیل ساختار خانواده در کنار ارکان دیگر جامعه ارائه نموده که آن را «نظام اجتماعی سه پایه ایرانی» نام نهاده است. در این دیدگاه سه نهاد اصلی تشکیل دهنده جامعه ایرانی عبارتند از خانواده، دین و دولت. «پیوستگی بین نهادها و نیروی اجتماعی در ایران موجب شده است تا خانواده ضمن اینکه نهاد اثرگذار باشد در یک نظام تعاملی با دیگر نهادها دچار تغییر و تحول شود» (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۵۰). این ارتباط در جدول شماره ۱ و نمودار شماره ۲ به نمایش درآمده است. نمودار شماره ۳ نیز اجزای گفتمان خانواده ایرانی - اسلامی را می‌نمایاند.

جدول ۱. رابطه بین نهادهای اجتماعی (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص. ۵۰)

عوامل / نهادها	خانواده	دین	دولت
نیروی اجتماعی	مردان زنان و جوانان	دینداران و سکولارها، روشنفکران و روحانیون	روشنفکران، سیاستمداران، تکنوکرات‌ها، بروکرات‌ها
کارکرد نهادی	اخلاق اجتماعی و انسان جدید	فرهنگ	نوسازی سیاسی و سازمانی
مناقشات اصلی	تعارضات نسلی و سنتی و جدید	بحران دینی	محدودیت گفتمان، دموکراسی خواهی، عدالت طلبی
تجربه	بازسازی خانواده	روایت‌های متعدد از دین و نوگرایی دینی	دولت جدید
آسیب	طلاق، خودکشی و تعارض گفتمانی	سکولاریسم فرهنگی و اخلاقی	دولت مقتدر یا ضعیف

نمودار ۳. گفتمان خانواده ایرانی اسلامی (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲)

۳-۳. فضای مجازی

«فضا» یک مفهوم نامنظم و نامحسوس است. اغلب هنگامی که ما فضا را احساس می‌کنیم یا می‌شناسیم یا توضیح می‌دهیم، نوعی ارتباط ذهنی یا مفهومی از مکان وجود دارد. به‌طور کلی به‌نظر می‌رسد فضا فراهم آورنده‌ی بستری برای مکان‌هاست ولی معنای خویش را از مکان‌های خاص دریافت می‌کند» (رلف، ۱۳۸۹، ص ۱۱). فضا، اغلب به‌عنوان امری مفروض در نظر آمده و بدون تفکر پذیرفته شده است (ژیلینتیس، ۱۳۹۳، ص ۱). اما درک درستی از فضا به‌عنوان پایه‌ای اساسی برای شناخت تمام پدیده‌های جهانی اهمیتی اساسی دارد و از این‌رو است که بحث درباره فضا از فلسفه آغاز شده و امروزه شاهد تلقی‌های جدیدی از این واژه در سایر مباحث از جمله جغرافیا، معماری و علوم اجتماعی هستیم.

در میان نظریه‌پردازان علوم اجتماعی، مارکس نخستین فردی است که به «فضای اجتماعی» اشاره کرده و فضا را هم به‌عنوان ابزار و هم به‌عنوان نیروی تولید تحت نظام سرمایه‌داری می‌داند

که این ویژگی دوگانه‌ی فضا، انتزاعش را به‌مثابه یک کالای به‌شدت بت‌واره شده نشان می‌دهد. بررسی فضا‌مندی ذاتی در دیدگاه مارکس از گسترش سرمایه‌داری برای تصاحب بازار جهانی به درک امپریالیسم و جهانی‌شدن معاصر می‌انجامد (ژیلینیتس، ۱۳۹۳، ص ۶). پس از مارکس، زیمل^۱، لوفور^۲، هاروی^۳ و فوکو^۴ از مهم‌ترین نظریه‌پردازان فضای اجتماعی بوده‌اند. نظرات جدید توجه به مفاهیمی همچون «فضا- زمان»، «فضا- مکان»، «تولید فضا» و مداخله‌ی دانش و قدرت در این فرایند را در پی داشته‌اند.

فضای اجتماعی یا انسان‌شناختی از نظر نویسندگان ارتباط تنگاتنگی با گفتمان دارد و از این‌رو همان تأکیدی که در بخش خانواده بر گفتمان و تحوّل گفتمانی ابراز شد، در این‌جا هم به‌صورت اختصاصی بر مفهوم فضا و عناصر مرتبط با آن یعنی مکان و زمان وجود دارد. تلقی غالب از فضا در متون علوم اجتماعی بسیار مشابه تعریفی است که ممکن است از جا و مکان ارائه شود. به‌طور مثال زیمل ضمن قائل نشدن جوهری مستقل برای فضا، سه مشخصه برای آن ذکر می‌کند که بیشتر گویای نوعی تلقی صرفاً جغرافیایی و فیزیکی نزد اوست: (۱) منحصر به‌فرد بودن فضا، (۲) تحرک یا سکون اشیاء موجود در فضا، (۳) همجواری یا فاصله‌ی کنش‌گران از یکدیگر و نیز از اشیاء بی‌تحرک (فکوهی و میردامادی، ۱۳۸۱، ص ۹۴)

اما آنچه موضوع توجه این پژوهش به مسئله فضا شده، شکل خاصی از فضا یعنی «فضای مجازی» است. اسپیلر با ارائه تعاریف مختلفی از این فضا در نهایت به این جمع‌بندی می‌رسد که «ارائه یک توصیف خلاصه و قطعی از پدیده‌ای که فضای مجازی نام گرفته، کاری ناممکن است» (اسپیلر، ۱۳۸۶، ص ۲۱۸). فضای مجازی از این نظر پیش از هر چیز یک فضای واقعی مانند سایر فضاها است که از نظر برخی ویژگی‌ها تفاوت‌هایی با دیگر فضاها دارد، اما نه در اصل وجودی و عینی بودن؛ تأکید ما بر استفاده از ترکیب «فضای مجازی» به‌جای «فضای مجازی» - که در مقابل «فضای واقعی» به کار می‌رود- از این جهت است. زیرا در مقابل «امر واقعی»، «امر عدمی» قرار دارد (طباطبائی، ۱۳۹۳، ص ۳۹) حال آنکه موضوع این پژوهش بررسی تأثیرات این فضا بر انسان و

1. Simmel
2. Lefebvre
3. Harvey
4. Foucault

خانواده است. این مطلب به وضوح در متن پیام آیت‌ا... جوادی آملی به نخستین همایش ملی فضای مجازی پاک مشهود است:

«نکته اساسی آن است که فضای فرهنگ و فکر و اندیشه، فضای مجاز نیست؛ بلکه فضای حقیقت است. خواه از ابزار حسی به دست آید یا از ابزار ماورای حس باشد. چیزی که با اندیشه‌ی اندیشوران در ارتباط مستقیم است، پیامی را به ذهن منتقل می‌کند یا خصوصیتی در نفس ایجاد می‌کند، این حقیقت است و نه مجاز. زیرا نه سیم حقیقت است تا بی‌سیم شود مجاز، و نه چهره‌ی صفحه تلویزیون حقیقت است تا اگر چیزی بی‌صورت و بی‌تصویر بود مجاز شود؛ هر جا فکر است و اندیشه است و انتقال فکر و اندیشه و علم، حقیقت است. مستحضرید که فضای مجازی را با تطهیر واقعی نمی‌شود پاک کرد؛ فضای مجازی، طهارت مجازی می‌خواهد، نه حقیقی و چون این همایش در صدد طهارت و پاکی حقیقی است. باید درست توجه کنیم که فضا، فضای حقیقت است نه مجاز. هر جا سخن از علم است، حقیقت است و هر جا سخن از اندیشه و ادراک و پیام علمی است، حقیقت است.»

بنابراین فضای مجازی، فضایی واقعی است با الزامات و ویژگی‌های خاص خود. این فضا تا حدودی توسط کاربران خود ساخته می‌شود. از این رو اگر قرار باشد از واژه‌ی «مجاز» استفاده کنیم بهتر است آن را مانند آثار کاستلنر در ترکیب «مجاز واقعی» به کار ببریم که در آن مجاز در مقابل واقعیت یا حقیقت قرار ندارد، بلکه نشانگر روایت‌گر بودن آن از امری دیگر و غیرفیزیکی بودن آن است. در حالی که خود این فضای غیرفیزیکی نیز امری واقعی و دارای آثار خارجی است. توجه به فضای مجازی از جهت اجتماعی نیز، الزامات دیگری همچون شناخت پیشینه فرهنگی اجتماعی و رویکرد کاربران نسبت به این فضا و امکانات آن را ایجاب می‌نماید، به عنوان مثال فضای مجازی به دلیل زمینه‌های موجود در جوامع غربی در برخی جنبه‌ها توانسته تا حد زیادی جایگزین فضای شهری شود: «فضای مجازی به دلیل توانمندی و امکانات بالقوه خود در کشورهای توسعه‌یافته نقشی را به دست آورده که آن را به بدیل فضای شهری تبدیل کرده و

موجب شده تا تعامل در فضای مجازی تا حدّ زیادی جایگزین تعاملات چهره به چهره در فضای واقعی شهری شود (فکوهی و میردامادی، ۱۳۸۱، ص ۹۰ و ۹۱)».

مطالعات فضای مجازی در ایران بیشتر معطوف به جنبه‌ی فناورانه و سخت‌افزاری همچون زیرساخت‌های لازم برای بسط و گسترش آن بوده است و در مواردی که توجه به تأثیرات فرهنگی این فضا بوده، شاهد نگاهی یک‌سونگر هستیم که فقط جنبه‌های منفی و مخاطره‌آمیز آن را بررسی نموده است (فکوهی و میردامادی، ۱۳۸۱، ص ۹۳). مطمئناً بررسی هر پدیده‌ای با سوگیری شدید باعث شناخت غلط یا ناقص آن خواهد گردید. فضای مجازی نیز از این جهت نیازمند توجهات غیرسوگیرانه برای شناخت و بررسی تأثیرات آن است. اما از آنجا که موضوع این پژوهش آسیب‌شناسی تأثیرات فضای مجازی بر خانواده است (و نه بررسی تأثیرات مثبت و منفی این فضا بر خانواده)، پس از بررسی نظرات پایه‌ای برای تحلیل فضای مجازی و رسانه‌ی ماهواره توجه خود را معطوف به مسئله پژوهش خواهیم نمود.

۱-۳-۳. ماهواره به‌عنوان جزئی از فضای مجازی

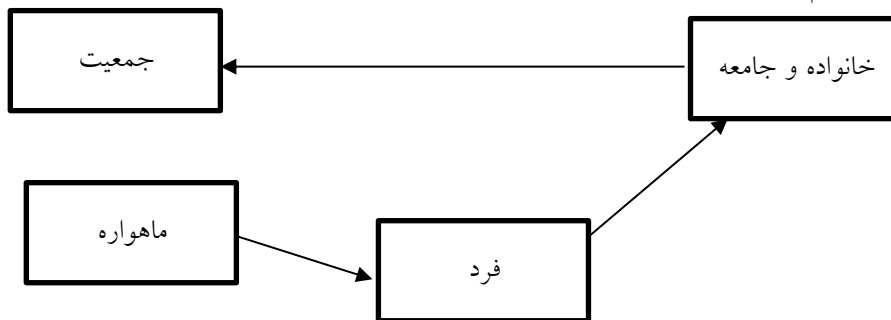
با گسترش استفاده از مفهوم نوین مجازی، هر آنچه پس یا پیش از واژه‌ی مجازی قرار گیرد، به‌نوعی به بیان رابطه انسان و رایانه می‌پردازد. مفهوم فضای مجازی، معطوف به فضای ساختگی و خیالی واقعیت مجازی و اینترنت است که انسان از طریق آن به فضای واقعیت مجازی وارد می‌شود. نگرش فناورانه به فضای مجازی به مؤلفه‌هایی چون سخت‌افزار، نرم‌افزار، کیفیت و کمیت انتقال داده‌ها و تعامل در شبکه می‌پردازد (Suler, 2005). دیدگاه جامعه‌شناسانه درباره فضای مجازی نیز به‌دلیل پرداختن به جماعت‌های برخاسته، شبکه‌های اجتماعی مجازی، و آثار اجتماعی تعامل انسان و رایانه حائز اهمیت است. اما، این دربرگیرنده تمامی رویکردهای موجود نیست. تعامل در فضای مجازی از طریق سازوکارهای نوینی مانند شبکه‌های اجتماعی، وبلاگ‌ها، ایمیل، سایت‌های اینترنتی، اتاق‌های گفتگو (چت)، کنفرانس‌های ویدیویی، سیستم‌های ثبت پیام فوری، فهرست‌های پستی، انجمن‌های مباحثه و پادکست امکان‌پذیر می‌شود. یکی از مهم‌ترین اجزا و وسایل ارتباطی و تعاملی در فضای مجازی، ماهواره است. به همین علت بسیاری از صاحب‌نظران

تیبین چارچوب جامعه شناختی تاثیر فناوری های فضای مجازی بر میل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری

رسانه، اینترنت، ماهواره‌ها، شبکه‌های تلویزیونی و نیز شبکه‌های اجتماعی را از جمله پدیده‌های این عصر دانسته و بر نیاز بشر به آنها به عنوان حلقه‌های پیوند و اطلاع‌رسانی تأکید دارند.

۴- روش انجام تحقیق

تحقیق پیش‌رو از سه بخش تشکیل یافته است: الف) شناخت خانواده و مفاهیم مرتبط با آن؛ ب) شناخت ماهواره و فضای مجازی، و در نهایت ج) تأثیرات ناشی از ماهواره بر فرد و به‌ویژه خانواده به عنوان موکد جمعیت. در هر سه بخش ابتدا با توصیف غنی، مفاهیم مرتبط با پدیده مورد نظر شناخته شد. اشباع مقوله‌ها، پدیدآیی نظم و محدودیت‌های تحقیق سه ملاک اصلی در میزان جمع‌آوری داده‌ها به دست آمد. در ادامه، با تحلیل تفسیری داده‌های مرحله قبل به تبیین روابط موجود میان مفاهیم خواهیم پرداخت تا در نهایت با یک نقشه ذهنی منسجم به شناختی کاربردی دست یابیم.

نمودار شماره ۴: فرایند پژوهش

۵- یافته‌های پژوهش: تأثیرات فضای مجازی بر الگوی فرزندآوری خانواده‌های ایرانی

در این بخش تأثیرات ناشی از ماهواره بر مطلوبیت توالد و فرزندآوری در خانواده ایرانی را بررسی گردید. پیش از شروع بحث یادآوری این نکته ضروری است که ماهواره به‌ویژه در نگاه بدوی و نه عمیق، بخش محتوایی آثاری دو سویه‌ی مثبت و منفی دارد و این ناشی از حضور گستره عظیم و متنوعی از مخاطبان با عقاید و علایق متفاوت در آن است. اگر عده‌ای صرفاً برای

هرزه‌نگری و ارضای نفس از ماهواره استفاده می‌کنند، عده‌ای دیگر نیز برای سرگرمی‌های متنوع یا افزایش اطلاعات عمومی و یا آشنایی با مباحث مختلف علمی و عمومی از آن استفاده می‌کنند. بنابراین محتوای موجود در شبکه‌های ماهواره‌ای جنبه‌های مثبت و منفی ویژه‌ای دارد که در نگاه کل‌نگر باید به هر دو وجه توجه نمود. اما در نگاه عمیق، تولید حزب شیطان بر این ابزار، نهایتاً غلبه را به آن حزب خواهد داد و حرکت در آن و برای اصلاح آن چندان مور نخواهد بود. لذا، در این پژوهش تنها از منظر آسیب‌شناسی به مسئله نگریسته شده و آسیب‌هایی که این رسانه بر گفتمان خانواده و عناصر اساسی آن در جامعه داشته است مورد تحلیل و بررسی واقع می‌شود و این بدان معنا نیست که تأثیرات مثبتی برای آن قابل تصور نیست.

برای بررسی آسیب‌های محتوایی، در مرحله‌ی نخست پژوهش، بانک اطلاعاتی نسبتاً کاملی از پژوهش‌های «خانواده و فضای مجازی» و حتی گفتارها و سخنرانی‌هایی که مرتبط با موضوع، صورت گرفته تهیه شد تا با تحلیل اطلاعات موجود در این منابع بتوان به اجماعی در زمینه اثرات منفی فضای مجازی بر خانواده دست یافت. جامعه آماری پژوهش‌ها گستره‌ای از اعضای جامعه از جمله معلمان، دانش‌آموزان، والدین، زوج‌های جوان و مخاطبان جوان و همچنین شهرهای مختلفی را شامل می‌شد. البته اکثر این پژوهش‌ها ضعف روش‌شناسی داشته و تطابق لازم را با واقعیت اجتماعی نداشتند و از سوی دیگر فاقد قابلیت ارجاع علمی نیز بودند. در ادامه، به برخی از مهم‌ترین آسیب‌های محتوایی ماهواره حاصل تحلیل داده‌های گردآوری‌شده اشاره می‌شود:

۵-۱. تغییر در تعداد اعضای خانواده

خانواده در ایران به سمت هسته‌ای شدن می‌رود. به این معنا که هم تعداد افراد خانواده کم می‌شود و هم میزان ارتباط‌شان همانند خانواده‌های گسترده در گذشته نیست و اعضای یک خانواده هم به دنبال موفقیت یکدیگر نیستند و خیلی با هم ارتباط کلامی و عاطفی ندارند (بانکی‌پور فرد، ۱۳۹۳). تماس دائمی با جهان تلویزیون (ماهواره) می‌تواند سبب شود مخاطب به تدریج دیدگاه تلویزیون (ماهواره) را درباره‌ی جهان واقعی به‌طور کامل بپذیرد حتی اگر همواره واقعیت را به درستی منعکس نکند! به گفته‌ی گرنیر، در جامعه امروز، دستگاه تلویزیون (ماهواره) به

عضوی اصلی از خانواده تبدیل شده است؛ کسی که بیشتر اوقات، بیشتر داستان‌ها را می‌گوید (سورین و تانکارد، ۱۳۸۴، ص ۳۹).

۵-۲. تغییر در کارکردهای اصلی خانواده

در خانواده‌های سنتی اعضا بر اساس پیوندهای فردی صمیمانه و عاطفی به یکدیگر گره خورده، و دارای روابط اجتماعی دوجانبه و تعهدآفرین نسبت به یکدیگر بودند و این امر، افراد جامعه را به عنوان «افراد یک کل» متصل به هم نگاه می‌داشت. «اما امروزه با ورود رسانه‌های نوین، خانواده‌ها دچار تغییر و دگرگونی شده‌اند و روابط نامشخص، غیرفردی و مجزا از هم را تجربه می‌کنند. گسترش وسایل ارتباطی سبب رویارویی انسان با اطلاعات گوناگون و متنوع از محیط‌های مختلف شده است که نتیجه و پیامد آن تأثیر بر تمام جوانب دیگر زندگی، از جمله هویت و شخصیت افراد داشته است. به وسیله‌ی رسانه‌ها انتخاب‌های فراوانی در برابر فرد وجود دارد که سبب ایجاد هویت‌های گوناگون گردیده است.» (گیدنز، ۱۳۸۱، ۱۵۴)

۵-۳. تغییر در میزان پذیرش نظر خانواده گسترده توسط خانواده هسته‌ای در فرزندآوری

ماهواره خانواده‌ها را مجاب به کنار گذاشتن خانواده گسترده خود می‌نماید و تلاش می‌کند نقش پدر و مادری را از زندگی فرزندان که هم‌اینک به سن ازدواج رسیده‌اند حذف کند.

۵-۴. تغییر ساختار قدرت در خانواده و کم‌انگاشتن نقش مادری

یکی از مهم‌ترین تأثیراتی که روند جهانی‌سازی و ایجاد تغییرات فرهنگی در جوامع به‌جای گذاشته است نفی تفاوت‌های جنسیتی و ایجاد تمایل به رفتارهای یکسان زن و مرد است. در جوامع شرقی و به‌ویژه ایران این مسئله اهمیت دارد که رشد وسایل ارتباط جمعی، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، گسترش این دیدگاه و اثرات ناشی از آن را سرعتی دوچندان بخشیده است. نگاهی به مسائل مربوط به دیدگاه فمینیستی و تغییراتی که طی سال‌های اخیر در جامعه رخ داده همچون حضور زنان در اجتماع، برابری تحصیلات و اشتغال زن و مرد در تمام زمینه‌ها، نفی حجاب اسلامی و از همه مهم‌تر تغییر دیدگاه نسبت به نقش همسری و مادری زن در خانواده که

مستقیماً با کارکردهای خانواده ارتباط دارد موید این نظر است که رسانه‌های جمعی مستقیماً در تغییر دیدگاه فرهنگی و اسلامی - ایرانی به این مسائل نقش داشته‌اند.

۵-۵. کنار گذاشتن کمیت به نفع کیفیت زندگی از طریق انتخاب گزینه تک فرزندی

فناوری ماهواره کیفیت زندگی را طوری تشریح می‌کند که ادراک کیفیت زندگی در کم بودن فرزندان خلاصه می‌شود. اساساً فرزند در نگاه ماهواره، مانع لذت بیشتر است.

۵-۶. فشار سبک زندگی غربی برای توقف فرزندآوری

سبک زندگی غربی، در پی از بین بردن دو چیز در جوامع است: حرث و نسل. کشاورزی و توالد نیز با همدیگر ارتباط مستقیم دارند.

۶- نتیجه‌گیری: بررسی واکنش انواع خانواده به جریان‌های جمعیتی ایجاد شده توسط ماهواره

هدف پژوهش حاضر بیش از هر چیز ارائه چارچوبی نظری با توجه به مفاهیم مرتبط با خانواده و فضای مجازی بود تا بتوان در این چارچوب به آسیب‌شناسی تأثیرات رسانه‌ی ماهواره بر میل خانواده‌ها به فرزندآوری و مسئله جمعیت پردازیم. این چارچوب در زمینه خانواده از طریق «گفتمان» و در زمینه ماهواره از طریق «فناوری» به‌طور عام، و «رسانه» به‌طور خاص صورت گرفت. تفاوت‌های بارزی که در گفتمان خانواده غربی و گفتمان ایرانی اسلامی وجود دارد توجه به مسئله گفتمان را ضروری‌تر می‌نماید. زیرا هرگونه تغییری در گفتمان خانواده به‌منزله‌ی تغییر در اجزاء وابسته به آن یعنی شکل‌ها، کارکردها و قوانین خانواده خواهد بود.

گفتمان خانواده در اسلام بر اساس قداست این نهاد اجتماعی که اولین و ضروری‌ترین عنصر شکل‌دهی به جامعه است، شکل گرفته و تمام قوانین و احکام مربوط به خانواده در اسلام با هدف حفظ این قداست و انجام درست کارکردهای خانواده در متن اجتماع، همچون ایجاد آرامش روحی و جسمی افراد جامعه، ایجاد زمینه تعالی، بازتولید نسلی، تربیت فرزندان و جامعه‌پذیر نمودن

آنها وضع شده است. این دیدگاه هرچند در گفتمان تاریخی خانواده در غرب نیز به چشم می‌خورد اما همچون سایر گفتمان‌ها، گفتمان خانواده نیز با ظهور دوره مدرن و پس از آن پست مدرن دچار تحولاتی اساسی شد.

انسان‌گرایی و تحول‌طلبی در غرب، که پیش‌تر به آن اشاره گردید به هر کس این اجازه را می‌دهد که در انتخاب شکل خانوادگی خود کاملاً آزاد باشد! و این مسئله به رایج شدن شکل‌های غیرمتعارفی از خانواده منجر شده است. به‌ویژه تحولات اقتصادی ناشی از سرمایه‌داری و تحولات فرهنگی ناشی از لیبرالیسم اخلاقی، جوانان را به سمت هم‌خانگی سوق می‌دهد. به‌طوری که در برخی کشورها این شکل خانواده بر شکل رسمی آن غلبه دارد. کارکردها و قوانین خانواده نیز در دوره جدید با تحولات فراوانی روبرو شده است و در مجموع گفتمان موجود خانواده در غرب با یک آشفتگی روبرو است و این آشفتگی از طریق جهانی‌سازی در حال انتقال به سایر نقاط جهان است. در جریان این آشفتگی، نرخ جمعیت و زادوولد در کشورهای تابع افکار غربی وضعیت بحرانی را تجربه می‌کند و پنجره جمعیتی در بسیاری از کشورها یا بسته شده یا در حال بسته شدن است.

وسایل ارتباط جمعی به‌طور عام، و ماهواره و شبکه‌های اجتماعی به‌طور خاص در این انتقال فرهنگی سهم به‌سزایی دارند. در این تحقیق، برای بررسی این تأثیرات ناشی از رسانه‌ی ماهواره از چارچوب نظرات پایه‌ای مک‌لوهان و شهید آوینی استفاده شد.

در مقابل ماهواره و القانات آن در رابطه با فرزندآوری، سه نوع خانواده قابل شناسایی است که در چارچوب نوروبی (۱۴۰۲) به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

چارچوب جامعه‌شناسی فشار فناوری ماهواره در میل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری (نوروبی، ۱۴۰۲)

نگاه انواع خانواده‌ها در مواجهه با جریان‌های جمعیتی فناوری ماهواره			
جریان‌های جمعیتی ایجاد شده توسط فناوری ماهواره	سستی	کاربر منفعل	کاربر فعال
تعداد اعضای خانواده	غالباً بدون برنامه‌ریزی کمی و مبتنی بر فرهنگ محلی	الگوی تک فرزندی	با برنامه‌ریزی و مبتنی بر فرهنگ محلی - ملی
کارکردهای اصلی	تامین‌کننده نیازهای	ارضای نیازهای	ارضای نیازهای عاطفی،

نگاه انواع خانواده‌ها در مواجهه با جریان‌های جمعیتی فناوری ماهواره			خانواده
زیستی، فرهنگی و خودشکوفایی	جنسی	اجتماعی، اقتصادی و ادامه دهنده نسل	
در پی ایجاد تعادل و جلوگیری از بوجود آمدن دوگان	منفعل و غیرقابل تصمیم‌گیر، مذبذب	کاملاً پذیرا	میزان پذیرش نظر خانواده گسترده
مشارکتی و در عین حال، تحت تاثیر ماهواره	پذیرش ماهواره به عنوان الگو	هرمی (مردسالار یا زنسالار)	ساختار قدرت در خانواده
متوسط	زیاد	کم	ادراک کیفیت زندگی در کم بودن فرزندان
متوسط	زیاد	متوسط	پذیرش سبک زندگی غربی (غیر الهی/طاغوت)

در انواع خانواده‌ها، خانواده سنتی خانواده‌ای است که اصول بومی و محلی در آن غلبه دارد و خارج شدن از آن قواعد به طور محلی، بسیار دشوار است. کاربر منفعل، اشاره به خانواده‌هایی دارد که در برابر فشار فناوری ماهواره عملاً تسلیم شده‌اند و زندگی خود را با آن تطبیق می‌دهند و از آن الگوگیری می‌نمایند. کاربر فعال نیز اشاره به خانواده‌هایی دارد که اگرچه از ماهواره استفاده می‌کنند و از مضرات آن به طور کامل ایمن نیستند، اما بنیادهای فرهنگی و خانوادگی نسبتاً معناداری دارند که نهایتاً کلیت خانواده را حفظ می‌کنند.

اما نکته قابل توجه آن است که ماهواره، انواع سنتی و کاربر فعال را کم‌کم به سمت نوع کاربر منفعل سوق می‌دهد و به قول شهید آوینی «مسحور» می‌کند. استفاده از ماهواره در یک نگاه کلان، به واسطه اتصال به حزب شیطان نهایتاً برای خانواده و سلامت آن مضر است و اجتناب آگاهانه از آن رشد، بالندگی و صیانت از نهاد خانواده را در پی دارد.

منابع

- ابراهیم پور، س و خزایی، ک. (۱۳۹۱). آسیب‌های نو پدید؛ شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده‌ی ایرانی. *احسانی، م. (شهریور ۱۳۸۳). خانواده. معرفت، ۸۱ تا ۸۶.*
- آزاد ارمکی، ت. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی خانواده ایرانی. تهران: سمت.
- آزاد ارمکی، ت. شریفی ساعی، م. ایثاری، م و طالبی، س. (بهار و تابستان ۱۳۹۱). هم‌خانگی؛ پیدایش شکل‌های جدید خانواده در تهران. جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۴۳ تا ۷۷. *اژه، م. (۱۳۸۷). نا مکان‌ها. (م. فرهیمند، مترجم) تهران: دفتر پژوهش‌ها فرهنگی.*
- اسپیلر، ن. (زمستان ۱۳۸۶). پیش‌درآمدی بر مجازی. (ش. افشار، تدوین) فصلنامه هنر، ۲۱۶ تا ۲۳۹.
- اسماعیلی، ر. (۱۳۹۲). «دیدگاه دانشجویان دختر دانشگاه هنر اصفهان درباره تأثیر سریال‌های شبکه‌فarsi وان بر روابط اجتماعی آنها»، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، سال دوم، دوره ششم
- امام رضا (ع). (۱۴۰۶ ق). الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام. مشهد: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- امیری، ر. (۱۳۹۰). بررسی تأثیر ماهواره بر پوشش دختران دبیرستانی. فرهنگ و خانواده؛ مرکز تحقیقات تشخیص مصلحت نظام، چاپ دوم.
- آوینی، س. (۱۳۹۰). آغازی بر یک پایان. تهران: واحه.
- آوینی، س. (۱۳۹۰). توسعه و مبانی تمدن غرب. تهران: واحه.
- باتومور، ت. (۱۳۵۶). جامعه‌شناسی. (ح. حسینی کلجاهی و س. منصور، مترجم) تهران: امیرکبیر.
- براوردر، س. (خرداد ۱۳۹۳). انقلاب جنسی و روغن مار. (ی. شیبانی، تدوین) موعود.
- پور، ف. م. (بدون تاریخ). تحلیل فرآیندهای تأثیرگذاری بر زنان در شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی زبان.
- چراغی کوتیانی، ا. (تیر ۱۳۸۸). رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده. معرفت، ۳۵ تا ۵۴.
- خامنه‌ای، س. (۱۳۹۲). خانواده. تهران: صهبا.
- دوران، ب. (۱۳۸۲). هویت اجتماعی و فضای مجازی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- رلف، ا. (۱۳۸۹). مکان و بی‌مکانی. (ر. نقصان محمدی، ک. مندگاری و ز. متکی، مترجم) تهران: آرمانشهر.
- رشیدپور، ا. (۱۳۹۱). آینه‌های جیبی آقای مک لوهان. تهران: سروش.
- ریزنز، ج. و ادواردز، ر. (۱۳۹۰). مفاهیم کلیدی در مطالعات خانواده. (م. لیبی، مترجم) تهران: علم.
- ژیلینتس، آ. (۱۳۹۳). فضا و نظریه اجتماعی. (م. شورچه، مترجم) تهران: مدیران امروز.
- ساروخانی، ب و رضایی قادی، خ. (تابستان ۱۳۹۱). تأثیر استفاده از اینترنت در هویت قومی (مورد مطالعه: جوانان ۱۸ تا ۲۸ سال شهر تهران در سال ۱۳۹۰). مطالعات جامعه‌شناختی ایران، ۱ تا ۱۸.
- سورین، جوزف. (۱۳۸۱). نظریه‌های ارتباط. (ع. دهقان، مترجم) تهران: دانشگاه تهران.

- سیاهکلی، ل (۱۳۹۲)، «رسانه‌های جدید و قدرت حضور در سطوح گوناگون اجتماعی»، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، شماره ۳
- طباطبائی، س. (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (جلد ۱). (س. موسوی همدانی، مترجم) قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
- طباطبائی، س. (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (نسخه چاپ پنجم، جلد ۱۹). (س. موسوی همدانی، مترجم) قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
- طباطبائی، س. (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (جلد ۱۲). (س. موسوی همدانی، مترجم) قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
- طباطبائی، س. (۱۳۹۳). آغاز فلسفه (نسخه چاپ چهارم). (م. گرامی، مترجم) قم: بوستان کتاب.
- عدلی پور، ص. معمار، ث و خاکسار، ف. (زمستان ۹۱). شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۵۵ تا ۱۷۶.
- فکوهی، ن. (مرداد ۱۳۸۷). معرفی و نقد کتاب نا مکان‌ها. کتاب ماه علوم اجتماعی، ۶۸ تا ۶۹.
- فکوهی، ن و میردامادی، م. (پائیز و زمستان ۱۳۸۱). فضای سبیرنتیک به مثابه فضای شهری در تهران. مجله انسان شناسی، ۸۹ تا ۱۲۰.
- کبیری، ز. (زمستان ۱۳۹۱). بررسی مؤلف‌های سب کزندگی در سریال ماهواره‌های «عشق ممنوع». فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ۸۳.
- گیدنز، آ. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی. (م. صبوری، مترجم) تهران: نی.
- گیدنز، آ. (مهر ۱۳۸۲). چشم انداز خانواده. (م. جلالی پور، تدوین) آفتاب، ۵۴ تا ۵۷.
- محمدی ری شهری، م. (۱۳۸۷). تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث. قم: مشعر.
- محمدی، م. (بدون تاریخ). شبکه‌های ماهواره‌ای و تغییر در کارکرد خانواده. فصلنامه تخصصی رسانه و خانواده، شماره ۷.
- مرتضی، م. (۱۳۹۰). مجموعه آثار ۱۹. تهران: صدرا.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن. تهران: مرکز آمار ایران.
- معتدنازاد، کاظم؛ ص ۲۴۳ و ۲۴۴ و کیا، علی‌اصغر؛ نگاهی بر فن‌آوری ماهواره‌های پخش مستقیم، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۳۰ و ۳۱، ۱۳۸۱
- معتدنازاد، کاظم؛ وسایل ارتباط جمعی، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۵، چاپ پنجم، جلد اول، ص ۲۴۸.
- نوغانی، م. چرخ زرین، م و صادقی، ع. (۱۳۹۱). تاثیر فیس بوک بر کاهش سرمایه اجتماعی پیوندی در خانواده. نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید.
- Aaron Dennis, M. (2016, Apr 08). Internet. Encyclopædia Britannica: <http://www.britannica.com/>

- Boundas, C. (1993). Editor as introduction. New York: Columbia University.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). A THOUSAND PLATEAUS. (b. Massumi, translator) London: Minneapolis.
- Duncan, S., & Edwards, R. (1999). Lone Mothers, paid work and gendered moral rationalities. London: Macmillan.
- Gough, N. (January 2005). Geophilosophy and methodology: science education, research in a rhizomatic space. Canberra: UNESCO.
- Hewitt, B., & Vaus, D. (2009). The association between premarital cohabitation and marriage breakdown: Continuity and change in Australian marriages ۱۹۴۵ – 2000. Journal of Marriage and Family.
- Heylighen, F. (2001). Cybernetics and Second-Order (in Encyclopedia of Physical Science & Technology). New York: Academic Press.
- Lefebvre, H. (1991). Critique of everyday life. London: Verso.
- Merrifield, A. (1993). Place and space: a Lefebvrian reconciliation. Transactions of the British Institute of Geographers.

